

Irina Panasewicz-Deryło

W kręgu denominacji radzieckiego rubla

Denominacja, czyli zmiana wartości znaków pieniężnych, jest stosowana najczęściej przy występowaniu wysokiej inflacji. W Związku Radzieckim rubla denominowano średnio raz na 15 lat, czasami tylko po to, by skonfiskować obywatelom oszczędności życia.

Uporządkowany przez Sergiusza Wittego rosyjski system pieniężny padł ofiarą pierwszej wojny światowej. Już w 1914 roku zawieszono wymiennalność banknotów na złoto. U progu rewolucji październikowej w obiegu były jednocześnie banknoty z czasów carskich, bilety skarbowe (*kaznaczejskie znaki*), znaczki pocztowe pełniące rolę drobnych, banknoty Rządu Tymczasowego zwane dumkami (ze względu na umieszczony na nich wizerunek Dumy Państwowej) oraz kierenkami (od nazwiska premiera Aleksandra Kiereńskiego).

PIĘĆ TYSIĘCY WALUT

Po bolszewickiej rewolucji w październiku 1917 roku dążeniem władz nowo powstałego tworu, który po kilku latach przybierze nazwę Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, było całkowite wyeliminowanie pieniądza, nie przejmowały się zatem jego ilością w obiegu. Funkcję emisyjną pełnił Centralny Zarząd Budżetowo-Rozrachunkowy przy Ludowym Komisariacie Finansów, drukujący *sowznaki*. Poza tym pieniądze były emitowane przez lokalne władze radzieckie, poszczególnych białych generałów oraz brytyjskie (w Archangielsku) i japońskie (na Syberii) władze okupacyjne. Na terenie dawnego imperium rosyjskiego znajdowało się wówczas w obiegu ponad 5 tys. rodzajów różnych środków płatniczych.

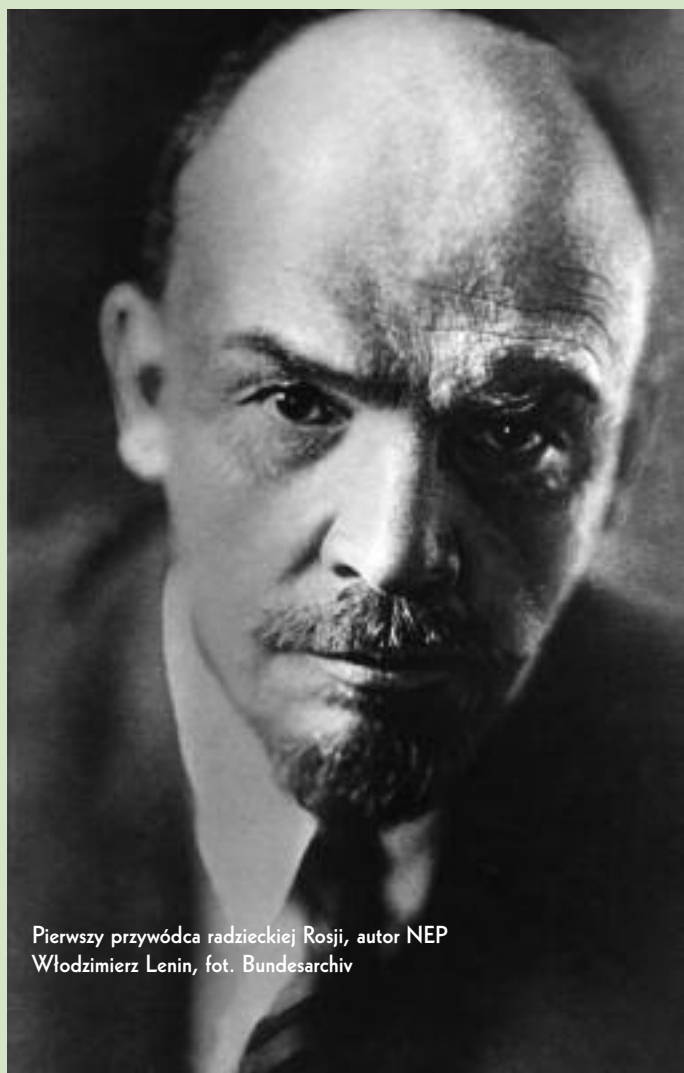
W latach 1917–1922 ilość pieniądza w obiegu zwiększyła się 55 tys.

razy. Doprowadziło to do hiperinflacji, zawieszenia bankowej działalności kredytowej oraz paraliżu skarbowej funkcji państwa. Do 1919 roku w obrocie były jeszcze banknoty jedno-, trzy- i pięciorublowe; dwa lata później emitowano już banknoty o nominale 10 mln rubli. To bardzo skomplikowało obrót gospodarczy i skutkowało politycznym, ekonomicznym i finansowym kryzysem.

Pierwszą próbę reformy pieniężnej podjęto jesienią 1918 roku, ale jej

PIENIĄDZE ATAMANA MACHNO

Spośród lokalnych emisji wojny domowej lat 1917–1920 wyróżniały się pieniądze emitowane na Ukrainie przez atamana Hektora Machno. Zaopatrzone były w humorystyczne wierszyki, a zamiast tradycyjnego ostrzeżenia przed fałszerstwem zawierały... zachętę do fałszowania: *Drukujcie, panowie, na dobro hromadie* („Drukujcie, panowie, dla dobra ludu”).

Pierwszy przywódca radzieckiej Rosji, autor NEP
Włodzimierz Lenin, fot. Bundesarchiv

wprowadzeniu przeszkodziła wojna domowa między bolszewikami a zwolennikami *ancien régime'u*, za której koniec przyjmuje się zajęcie Krymu przez Armię Czerwoną w 1920 roku (choć na wschodnich krańcach imperium tliła się jeszcze przez cztery lata).

W 1922 roku uchwalono Nową Ekonomiczną Politykę (NEP), która zakładała powrót do regulacji rynkowych: odbudowy handlu, produkcji opartej na zysku oraz zgody na

funkcjonowanie prywatnych przedsiębiorstw. Wiązało się to z przeprowadzeniem reformy pieniężnej. Dla przywrócenia zaufania do nowej radzieckiej waluty (szczególnie na ryn-

kach międzynarodowych) postanowiono oprzeć nowy system pieniężny na zasadach *gold standard*, co oznaczało, że Bank Centralny gwarantował wymianę znaków pieniężnych na złoto.

CZERWOŃCE MIKOŁAJA II

Kruszcowe czerwońce z wizerem radzieckiej symboliki pomimo zawartości złota były niechętnie przyjmowane za granicą. Dla zaradzenia problemowi leningradzka mennica w latach 1925–1927 biła monety o nominale 5 i 10 rubli z wizerunkiem cara Mikołaja II na awersie, a na rewersie oznaczone jako wyemitowane w 1911 roku. Tym samym radziecka Rosja handlowała z zagranicą, płacąc monetami z carską symboliką.

Czerwońce z 1923 roku.

Wezwanie „Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się!” umieszczono na rewersie, fot. archiwum „Mówią wieki”

TRZY DENOMINACJE

W listopadzie 1922 roku do obiegu wprowadzono walutę zwaną czerwońcem, od „czerwonego złota” – kruszcu o najwyższej próbie złota i czerwonym zabarwieniu. Były to banknoty o nominale 10 złotych przedrewolucyjnych rubli. Miały one 25 proc. zabezpieczenia w zasobach złota Banku Centralnego. Czerwońce cieszyły się dużym zaufaniem zarówno wewnątrz krajowym, jak i na rynkach międzynarodowych. Ich udział w obiegu stopniowo wzrastał z 3 proc. w 1922 roku do 80 proc. pod koniec 1923 roku. Wymienialność (na złoto i na inne waluty) była możliwa wyłącznie dla podmiotów zagranicznych. Obywatelom radzieckim nie wolno było posiadać walut obcych.

Równocześnie z twardą walutą do obiegu w listopadzie 1921 roku wprowadzono tzw. *sowznaki* wzoru 1922,

niemające pokrycia w złocie. Tym samym w kraju funkcjonowały dwa systemy walutowe. Na *sowznaki* „wzoru 1922” wymieniano wszystkie dotychczas będące w obrocie pieniądze (z wyjątkiem walut emitowanych przez przeciwników bolszewików w okresie wojny domowej) w relacji 1 do 10 tys.

Następnym krokiem reformy była druga denominacja – wprowadzono ruble „wzoru 1923”. Kurs wymiany wynosił 1 mln carskich rubli lub 100 rubli „wzoru 1922” (czerwońców) na 1 rubel „wzoru 1923”.

Po ustabilizowaniu wskaźników budżetowych przyszedł czas na trzecią denominację. W 1924 roku wyemitowano nowe radzieckie ruble: banknoty oraz srebrny i miedziany bilon. Były na nie wymieniane wszystkie dotychczasowe *sowznaki*, których emisję wstrzymano, ale nie zostały one wycofane z obrotu. Realnie można się było posługiwać starymi „wzorami” aż do 1938 roku, a prawnie nawet do 1947 roku. Jeden radziecki rubel był wart 50 tys. rubli „wzoru 1923” i 5 mln rubli „wzoru 1922”.

JAK ZSRR OBRABOWAŁ OBYWATELI

W czasie drugiej wojny światowej radziecki system pieniężny pomimo wzmoczonej emisji pieniądza spełnił swoją rolę. Ilość pieniądza w obrocie

25 rubli z 1947 roku z wizerunkiem Lenina na awersie, fot. Wikimedia Commons

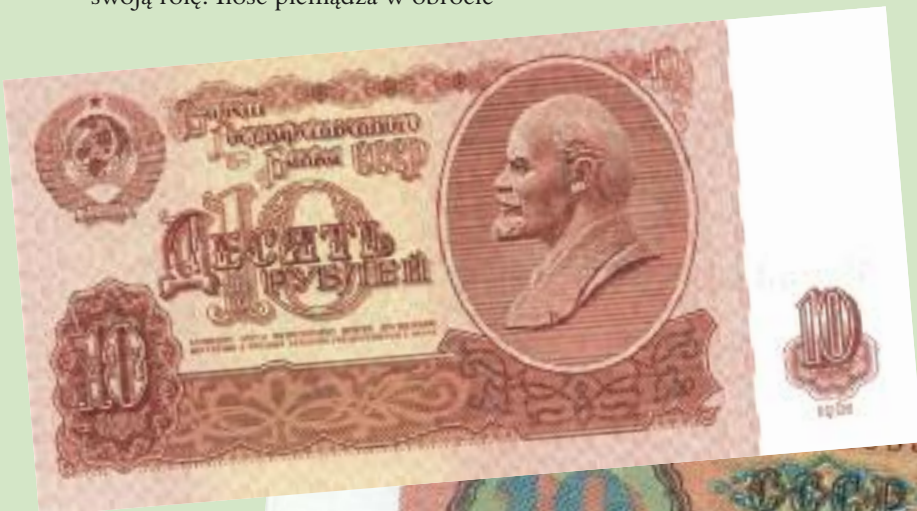

w czasie wojny zwiększyła się ponad czterokrotnie. Powojenne obniżenie popytu błyskawicznie wyhamowało ten proces, gdyż ilość pieniądza przekroczyła zapotrzebowanie. 14 grudnia 1947 roku zostało opublikowane postanowienie Rady Ministrów o przeprowadzeniu reformy pieniężnej oraz likwidacji kartek na towary, a już dwa dni później rozpoczęła się wymiana gotówki, ograniczona do tygodnia. W czasach, gdy radio i telewizja były mało dostępne, a gazety docierały

z opóźnieniem w odległe rejony ZSRR, jego wielkość terytorialna stanowiła poważną przeszkodę w rozprzestrzenianiu się informacji, co przełożyło się na brak powszechności wymiany.

Kurs wymiany wynosił 1 do 10 (nie podlegał jej bilon). Wkłady bankowe do 3 tys. zachowały wartość nominalną (w skali 1 do 1), oszczędności od 3 do 10 tys. zostały wymienione w stosunku 3 do 2, a powyżej 10 tys. według przelicznika 2 do 1. Zasady te dotyczyły wyłącznie osób fizycznych. Do środków pieniężnych prywatnych przedsiębiorstw został zastosowany przelicznik 5 do 4, natomiast środki finansowe zakładów państwowych pozostały bez zmian. Równocześnie zlikwidowano przydziały artykułów pierwszej potrzeby, a ceny na nie podniesiono.

Co to oznaczało dla przeciętnego obywatela Związku Radzieckiego? Im więcej miał pieniędzy, tym bardziej został przez swoje państwo obrabowany. Specyficzną cechą powojennej denominacji był zatem jej konfiskacyjny charakter. Dzięki temu udało się jednak ustabilizować system pieniężny.

Na banknocie dziesięciurublowym z 1961 roku wciąż widnieje Lenin, fot. Wikimedia Commons

5 rubli z 1991 roku z kremłowską Basztą Spasską na awersie, fot. Wikimedia Commons

UKRYTA DEWALUACJA

W latach pięćdziesiątych gospodarce ZSRR zaczął dokuczać specyficzny rodzaj inflacji. Rosły ceny hurtowe, a detaliczne pozostawały bez zmian, czasami nawet spadały. Przykładowo w 1954 roku detaliczna cena wołowiny była pięciokrotnie niższa niż cena, według której kolchozy rozliczały dostarczane przez siebie mięso. W związku z tym rząd od 1958 roku przygotowywał się do przeprowadzenia reformy pieniężnej, co było objęte najwyższą tajemnicą państwową. Pierwsze przecieki nastąpiły w maju 1960 roku i doprowadziły do zwiększenia popytu na wyroby jubilerskie, futra i inne artykuły luksusowe służące tezauryzacji.

W społeczeństwie pozostała jeszcze pamięć o reformie 1947 roku i najbardziej zapobiegliwi umieścili swoje oszczędności na rachunkach bankowych. Kasjerzy w sklepach unikali wypłacania reszty bilonem, którego wartość mogła wzrosnąć ze względu na wyłączenie z denominacji. Obawy tych pierwszych jednak się nie sprawdziły, a tych drugich – tylko w części. Wymiana pieniędzy w relacji 10 do 1

RAJ DLA FAŁSZERZY

Luty 1961 roku był miesiącem intensywnej pracy fałszerzy. Do obiegu wprowadzono banknoty skopiowane przez rozmycie farby na prawdziwych pieniądzach lub... narysowane zwykłymi ołówkami. Niewiedza społeczeństwa zarówno co do stosowanych zabezpieczeń, jak i wzorów nowych pieniędzy była podstawą działalności licznych oszustów.

odbyła się w ciągu pierwszego kwartału 1961 roku bez żadnych limitów (odpowiednie organy skontrolowały jedynie posiadaczy większych zasobów gotówki). Tylko 4,5 proc. starych pieniędzy nie zostało przedstawionych do wymiany. W tej samej proporcji zmieniono ceny i płace. Jedyne monety jedno-, dwu- i trzykopiówkowe zyskały dziesięciokrotnie na wartości, ponieważ zachowały swoją nominalną wartość.

Odmienne zjawisko wystąpiło na rynku walutowym. Do końca 1960 roku dolar kosztował 4 ruble, w styczniu 1961 jego kurs ustalono na 0,9 rubla.

Po realnej dziesięciokrotnej denominacji rubla parytet w złocie powinien był wynieść 2,22168 g, a został ustalony na 0,987412 g. Tym samym rubel na rynku zewnętrznym był ponaddwukrotnie niedowartościowany, co w tym samym stopniu odbiło się na jego sile nabywczej w imporcie. Realna wewnętrzna denominacja stanowiła ukrytą dewaluację rubla na rynku walutowym.

UNIEWAŻNIENIE BANKNOTÓW

U schyłku istnienia Związku Radzieckiego w styczniu 1991 roku, przy olbrzymich brakach towarowych i napięciach inflacyjnych, została przeprowadzona kolejna reforma pieniężna, która podobnie jak ta z 1947 roku miała charakter konfiskaty. Unieważniono banknoty pięćdziesięcio- i sturublowe (były to najwyższe nominały znajdujące się w powszechnym obrocie). Łącznie stanowiły one 34 proc. gotówkowej masy pieniężnej i w nich obywatele upadającego ZSRR najczęściej przechowywali gotówkowe oszczędności. W ciągu trzech zimowych dni można było wymienić feralne banknoty na nowe znaki pieniężne. Poza czasowym limitem wymiany wprowadzono także wartościowy: jedna osoba mogła wymienić maksymalnie 1 tys. rubli, co doprowadziło część społeczeństwa do utraty oszczędności długich lat pracy.

W ciągu 74 lat rządów bolszewików rubel radziecki w stosunku do carskiej waluty został zdenominowany w proporcji 1 do 5 bln (5×10^{12}). Obywatele radzieccy kilkakrotnie byli oficjalnie oszukiwani przez własny rząd, którego celem było nie tylko ustabilizowanie rubla, lecz także konfiskata majątku społeczeństwa. Pomimo przywrócenia wymiennalności rubla na metale szlachetne we własnym społeczeństwie rubel zyskał miano drewnianej waluty. Władzom udało się wyeliminować tysiące różnych rodzajów pieniądza będących w obiegu w 1917 roku, ale nie udało się przywrócić zaufania obywateli do państwowego znaku pieniężnego. ■

Bartosz Dziewanowski-Stefańczyk

Wymiana walut po drugiej wojnie światowej

Zanim druga wojna światowa dobiegła końca, położono podwaliny pod zmieniający dotychczasowe zasady rządzące pieniądzem światowy system monetarny, zwany systemem z Bretton Woods. Miał on ustabilizować waluty oraz zapobiec powojennemu kryzysowi gospodarczemu. Pierwszym krokiem po ustaniu działań zbrojnych było przeprowadzenie wymiany pieniądza.

Ponadczasowym problemem związanym z prowadzeniem wojen jest ich finansowanie, dlatego pieniądź określa się często mianem nerwu wojny (*nervus belli*). W czasie drugiej wojny światowej radzono sobie z tym problemem na różne sposoby. Niemcy starali się zachowywać w okupowanych krajach miejscowy system pieniężny. Oprócz stosowanej tam blokady cen i płac miało to chronić rynek niemiecki przed inflacją, która mogłaby nastąpić w przypadku wprowadzenia marki na okupowanych terenach. Wprowadzano tam więc specjalne kassenscheiny, zachowywano dawną lokalną walutę lub wprowadzano nową. Trzecia Rzesza

finansowała wojnę poprzez różnego rodzaju podatki, ale również przez zwiększanie emisji pieniądza.

Z kolei wśród państw alianckich zasadniczą kwestią było finansowanie handlu ze Stanami Zjednoczonymi. W Waszyngtonie nie chciano popełnić błędu z czasów pierwszej wojny światowej, kiedy kraje zwycięskie wyszły z wojny zadłużone w USA, a same Stany nie miały z kim handlować. Początkowo, jeszcze jako państwo neutralne, USA wprowadziły zasadę *cash and carry*, co oznaczało, że alianci mieli płacić gotówką (żeby uniknąć długu) oraz sami transportować towary do swoich portów. Było to istotne zwłaszcza dla posiadającej ogromną flotę Wielkiej Brytanii. Gdy jednak zasoby finansowe – ów *cash* – się wyczerpały, wprowadzono nowy system, *Lend-Lease*. Polegał on na dzierżawieniu sprzętu wojennego „państwom miłującym pokój”, jak określała to ustawa z marca 1941 roku.

W czasie trwania tego programu Amerykanie przyznali pomoc o wartości prawie 51 mld dolarów 45 państwom, z których najwięcej otrzymały Wielka Brytania i ZSRR (po agresji Hitlera w czerwcu 1941 roku). Stany udzielały również w latach 1943–1947 darmowej pomocy sojusznikom, wykorzystując agencję UNRRA, aby uniknąć nadwyżek w produkcji. Chociaż te programy odegrały istotną rolę w zwycięstwie aliantów, nie gwarantowały, że zwycięzcy nie popadną w kryzys po zakończeniu walk.

NOWY SYSTEM WALUTOWY

Jeszcze w czasie wojny zaczęto tworzyć zręby powojennego ładu międzynarodowego. Jego elementem był nowy system walutowy, a zarazem pierwszy wprowadzony formalnym porozumieniem. Od miejsca podpisania go jest nazywany systemem

Banknot dwudziestomarkowy wprowadzony po wymianie waluty w 1948 roku – przykład nawiązań do kultury USA w powojennych Niemczech Zachodnich. Barwą, czcionką oraz układem graficznym przypomina amerykańskie dolary, fot. Bildarchiv der Deutschen Bundesbank

z Bretton Woods.

Miał on wprowadzić wymiennalność walut po sztywnych kursach, wahaających się o 1 proc., których wartość wyrażona była w stosunku do (niewymienialnego) złota lub w dolarach, które stały się jedyną walutą wymiennalną na złoto. Nad całym systemem czuwały istniejące do dzisiaj instytucje: Międzynarodowy Fundusz Walutowy oraz Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju, zwany Bankiem Światowym. Podstawowym celem działania MFW była stabilizacja kursów i udzielanie pożyczek krótkookresowych w celu stabilizacji walutowej i płatniczej oraz pomoc państwom w przeprowadzaniu reform gospodarczych. Zadaniem Banku Światowego było natomiast udzielanie pożyczek długookresowych na odbudowę gospodarczą oraz wspomagających rozwój biedniejszych krajów. Z czasem system był modyfikowany; dużym problemem okazała się obrona niskiej jeszcze przedwojennej ceny 35 dolarów za uncję, po której z przyczyn prestiżowych USA wymieniały swoją walutę na złoto. Ostatecznie w 1974 roku wprowadzono pełną wymiennalność walut po płynnych kursach, a dwa lata później zrezygnowano z wiązania walut z ceną złota, czyli je zdemonetaryzowano i stało się ono zwykłym towarem.

się przerodzić w hiperinflację podobną do tej, która nastąpiła po pierwszej wojnie światowej. Podstawowym celem była stabilizacja walut, a zatem m.in. zmniejszenie obiegu pieniądza. Niektóre waluty wymieniano według przelicznika 1:1, ale tylko do pewnej kwoty. Przykładowo w 1945 roku w Holandii, w której początkowo były w obiegu niemieckie kassenscheiny, a następnie banknoty banku De Nederlandsche Bank, wymieniano do 110 guldenów na osobę, a resztę zablokowano do 1950 roku.

We Francji w czasie okupacji znacznie wzrosła emisja franków, które służyły m.in. do finansowania niemieckich wojsk okupacyjnych. W efekcie między czerwcem 1940 a lipcem 1944 roku obieg pieniężny wzrósł ze 174 do 585 mld franków. Jednym z elementów ratowania waluty przed inflacją była wymiana pieniądza z czerwca 1945 roku bez ograniczeń kwoty, ale przy unieważnieniu banknotów o nominałach poniżej 50 franków. Z kolei na terenach Polski włączonych do Rzeszy w obiegu były marki, na terenach włączonych do ZSRR ruble, w Generalnej Guberni zaś złoty okupacyjny emitowany przez Bank Emisyjny w Krakowie. W związku z tym od października 1944 do lutego 1945 roku przeprowadzono kolejne wymiany ma-

Węgierski banknot o rekordowym nominale miliarda bilionów pengő, na którym w ogóle zrezygnowano z liczbowego zapisu kwoty, oznaczając bilion literą B, fot. Wikimedia Commons

WYMIANY WALUT

W wyniku wojny Europa była zniszczona, zaopatrzenie niewystarczające, a oprócz niewymienialnych walut używano kartek na reglamentowane towary. Jednym z pierwszych zadań było więc przeprowadzenie wymiany pieniądza, aby uniknąć inflacji, która mogłaby

rek, złotych „krakowskich” oraz rubli z różnymi przelicznikami i z kwotami maksymalnymi (o reformach w Polsce w latach 1944–1945 oraz w 1950 roku czytaj w następnym numerze „Mówią wieki”). W Bułgarii w marcu 1947 roku wymieniano do 200 lewów na osobę, a nadwyżki zablokowano na specjalnych kontach, przy czym unieważniono banknoty o nominałach powyżej 200 lewów.

W niektórych krajach zamiast – albo oprócz – maksymalnej kwoty, do której wymieniano pieniądze, zastosowano również przelicznik. W Grecji podczas okupacji doszło do hiperinflacji, a okupacyjne wojska niemieckie i włoskie – a nawet oddziały partyzantów – emitowały różne pieniądze. W związku z tym pierwszym krokiem w kierunku stabilizacji było przeprowadzenie tam w listopadzie 1944 roku wymiany pieniądza na nową drachmę, bez ograniczeń, ale według relacji 50 mln do 1.

Wyjątkowe, spektakularne w swoim dramatyzmie, były doświadczenia walutowe Węgier. Wobec rosnącej inflacji pengő w grudniu 1945 roku władze postanowiły wycofać część gotówki z obiegu. Manewr ten jednak się nie udał i ceny zaczęły lawinowo rosnać. W związku z tym wiosną 1946 roku wprowadzono M-pengő (milion pengő), a następnie B-pengő (bilion pengő). Ze względu na dużą liczbę zer przy płaceniu zwracano uwagę przede wszystkim na kolor banknotu, a nie na nominał. Rekordem w dziejach pieniądza był banknot o nominale 1 miliarda B-pengő, a więc o wartości 10^{21} pengő. Węgierska hiperinflacja była najwyższa w dziejach, znacznie przekraczając słynną niemiecką hiperinflację z 1923 roku. W jej najgorszym okresie w lipcu 1946 roku ceny podwajały się co 12 godzin. W związku z tym 1 sierpnia 1946 roku rząd przeprowadził wymianę pieniądza, podczas której relacja wymienna wynosiła 4×10^{29} do 1. Wprowadzono ograniczenia emisji w przyszłości. Zabezpieczeniem dla nowej emisji było złoto, w dużej mierze odzyskane z Niemiec, do których zostało wywiezione podczas wojny. Transport 22 t złota prywatnym pociągiem Hitlera spotkał się z wielkim zainteresowaniem opinii publicznej.

REICHSMARKI, PAPIEROSY I KARTKI

Wyjątkowo ciekawa była historia pieniądza w Niemczech. Wprawdzie wysiłek zbrojny Trzeciej Rzeszy był finansowany częściowo z podatków oraz z terenów okupowanych, jednak nie uniknięto dodruku pieniądza. Ponadto wkraczający alianci wprowadzili własny pieniądź na równi z niemieckimi reichsmarkami (RM) i rentenmarkami (były one używane od lat dwudziestych – niższe nominały wyrażano w RM, a wyższe w rentenmarkach). Co zaskakujące, przez trzy lata po wojnie wciąż korzystano z pieniądza z emblematami Trzeciej Rzeszy. Ilość gotówki w obiegu wzrosła z 10,4 mld RM pod koniec 1938 roku do (prawdopodobnie) 59 mld RM w marcu 1945 roku, 73 mld RM w maju, a na początku następnego roku do 85 mld RM. Wprawdzie ceny i płace były zablokowane, jednak wobec braków w zaopatrzeniu rozwijał się czarny rynek, na którym ceny były znacznie wyższe. Powodowało to utajoną inflację.

Jednocześnie w Niemczech podstawową walutą stały się kartki na racjonowane towary. Niemożność dokonania zakupów za dotychczasowe pieniądze spowodowała pojawienie się zastępczej jednostki pieniężnej – papierosów. Do drobniejszych transakcji służyły pojedyncze sztuki, do większych całe opakowania; starano się nawet wykorzystywać niedopałki. 40 sztuk papierosów odpowiadało zyskowi z dwutygodniowej pracy niewykwalifikowanego robotnika. Powstałe trudności w następujący sposób opisywał w maju 1947 roku prof. Wilhelm Röpke: *Upadek pieniądza od połowy 1946 roku znacznie się pogłębił. Przejście na prymitywną wymianę naturalną doprowadzi w krótkim czasie do całkowitej fikcji politykę cenową, ponieważ za ustalone urzędowo ceny praktycznie nie można już nic kupić. Wzrost produkcji jest wykluczony tak długo, jak długo pracujący za pieniądze są w znacznie gorszej sytuacji niż ci, którzy nie pracują i dzięki temu, mając więcej wolnego czasu, mogą nawiązać kontakty i wymieniać towary. Wzrost wywozu jest niemożliwy, ponieważ eksport towarów po cenach odpowiadających cenom krajowym przyniósłby czyste straty, gdyż w rzeczywistości w kraju tylko pewna*

część towarów sprzedawana jest po urzędowych cenach, gdy pozostała jest sprzedawana na czarnym rynku lub wymieniana.

W firmach zaczęto zatrudniać specjalistów od barteru (wymiany towaru na towar), którzy dokonywali wielokrotnych wymian, aby zdobyć potrzebne materiały do produkcji, co oczywiście znacznie ją podrażało i utrudniało. Dlatego też amerykańsko-kanadyjski ekonomista John Kenneth Galbraith pisał, że *stłumiona inflacja z lat 1945–1948 była znacznie szkodliwsza dla produkcji niż jej poprzedniczka z roku 1923*. Ta wcześniejsza inflacja zakończyła się jednak *eutanazją (...) wszystkich, którzy posiadali aktywa wyrażone i płatne w markach, miała z pewnością znacznie większy wpływ na względne bogactwo. (...) z tego właśnie powodu pamięć o inflacji z roku 1923 była w społeczeństwie niemieckim o wiele silniejsza niż pamięć o przeżyciach z roku 1945*. Z charakterystycznym dla siebie poczuciem humoru podkreślał, że *utrata majątku wywiera ogromne wrażenie na wrażliwej klasie ludzi. Utrata pracy jest przyjmowana bardziej filozoficznie*.

REFORMA W NIEMCZECH

Alianci wcześniej doszli do wniosku, że Niemcom potrzebna jest reforma. Rozmowy prowadzono od końca 1945 roku, jednak nie można było osiągnąć kompromisu. Ostatecznie w marcu 1948 roku Rosjanie wycofali się z negocjacji, podobnie jak wycofali się ze wspólnej Rady Kontrolnej, uniemożliwiając tym samym prowadzenie wspólnej polityki gospodarczej na terenie wszystkich czterech stref okupacyjnych. W marcu również powstał nowy bank centralny w strefach zachodnich – Bank Deutscher Länder z siedzibą we Frankfurcie nad Menem. Stanowiło to pierwszy etap organizacyjnie przygotowujący reformę walutową. Tym samym zlikwidowano Bank Rzeszy (Reichsbank), podporządkowany do 1945 roku polityce Hitlera i finansujący wydatki państwowe – przede wszystkim wysiłek wojenny. Aby uniezależnić politykę pieniężną od nacisków politycznych, nowy bank uczyniono suwerennym w działaniach. Sprawował kontrolę nad bankami centralnymi w poszczególnych landach.

Po wprowadzeniu forinta w sierpniu 1946 roku bezwartościowe pengő wały się po ulicach Budapesztu niczym śmieci, fot. Mizerák István / Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

Tym samym system ten nawiązywał do amerykańskiej Rezerwy Federalnej. Trzecim poziomem nowego systemu były banki komercyjne.

20 czerwca 1948 roku w trzech zachodnich strefach okupacyjnych przeprowadzono reformę walutową, która wprowadzała markę niemiecką (DM). Nowe, ważące łącznie 500 t, banknoty zastępujące pieniądź Trzeciej Rzeszy zostały w tajemnicy przywiezione z USA w ramach operacji „Bird Dog”, a następnie rozwieszone po kraju przez armię amerykańską. Jak stwierdził nadzorujący operację ppor. Edward Tenenbaum, było to największe osiągnięcie logistyczne amerykańskiej armii od czasu lądowania w Normandii.

Dawne marki wymieniano w relacji 1 do 1 do kwoty 60 marek na osobę. Pozostałą gotówkę oraz oszczędności wymieniono w relacji 10 do 1, przy czym tylko połowę tej kwoty można było wypłacić w gotówce – pozostała część była zablokowana na koncie. 4 października 1948 roku 70 proc. tych „oszczędności” anulowano ze

Pięciomarkowy banknot tzw. drugiej serii, wydanej w 1948 roku już w Niemczech przez Bank Deutscher Länder. Zwraca uwagę motyw graficzny na awersie: Europa porwana przez Zeusa w postaci byka, fot. Bildarchiv der Deutschen Bundesbank

jednak na wolnym rynku marki te nie były sobie równe, od marca 1949 roku przyjęto, że będą wymieniane po kursie obowiązującym danego dnia. Wspólny niemiecki pieniądz wprowadzono dopiero po zjednoczeniu kraju w 1990 roku.

Skutki reformy pieniądza z 1948 roku były zaskakujące.

Anulowanie dużej części oszczędności okazało się wysokim kosztem, który ponieśli zwykli ludzie. Jednocześnie niemal z dnia na dzień na półkach sklepowych pojawiły się towary, gdyż sprzedawcy, czekając na reformę, nie chcieli wcześniej sprzedawać za bezwartościowy pieniądz. Reforma była elementem tworzenia tzw. społecznej gospodarki rynkowej przez ówczesnego dyrektora w Radzie Gospodarczej Bizonii (połączonych stref amerykańskiej i brytyjskiej), a następnie ministra gospodarki i od 1963 roku kanclerza RFN Ludwiga Erharda. Nie należy oczywiście zapominać, że odbudowa gospodarcza Niemiec i Europy została wsparta w latach 1948–1950 z amerykańskich środków planu Marshalla. Reforma pieniądza stała się pierwszym krokiem w naprawie zachodnioniemieckiej gospodarki, wiodącym wraz z wprowadzoną reformą gospodarczą do tzw. niemieckiego cudu gospodarczego.

względem na obawy przed powrotem inflacji. Ostatecznie więc faktyczna relacja wymiany wyniosła 10 RM do 0,65 DM, a z obiegu wycofano 93,5 proc. reichsmarek. Nową instytucją emisyjną został Bank Deutscher Länder.

Władze radzieckie nie były przygotowane na wymianę pieniądza, niemniej zareagowały natychmiast, przeprowadzając podobną reformę, aby uniknąć zalania przez wycofane przez zachodnich aliantów banknoty. Już w maju 1948 roku powołano bank centralny; marki wymieniano od 21 czerwca 1948 roku w relacji 1 do 1 do wysokości 70 marek, a wyższe kwoty w relacji 10 do 1. Z braku nowych banknotów początkowo znakowano stare marki.

Reforma została przeprowadzona 24 czerwca również w Berlinie Zachodnim, przy czym ustalono, że marka wschodnia może być również w obiegu w sektorach zachodnich miasta w stosunku 1 do 1. Ponieważ

WOJNA – STAN WYJĄTKOWY W FINANSACH

Przezwyciężenie zniszczeń spowodowanych w czasie drugiej wojny światowej oraz umożliwienie rozwoju gospodarczego wymagało stworzenia nowego systemu polityczno-gospodarczego. Jednym z pierwszych kroków było uporządkowanie rynku pieniężnego. Państwa były bowiem narażone na pojawienie się wysokiej inflacji wobec braku towarów oraz innych możliwości finansowania gospodarki niż przez dodruk pieniądza.

W celu naprawy pieniądza oraz pozbycia się pieniądza okupacyjnego dokonywano wymian walut. W zachodnich sektorach okupacyjnych Niemiec operacja ta zakończyła się sukcesem, który położył kres utajonej inflacji na czarnym rynku. Na Węgrzech okazała się niezbędnym i skutecznym środkiem ratunku przed szalejącą w kraju hiperinflacją.

Znamienne, że wymiana walut nie miała miejsca w państwach niezajętych podczas wojny przez Trzecią Rzeszę – jak Wielka Brytania – oraz w tych, które nie były zaangażowane w działania zbrojne, np. w Hiszpanii, Portugalii i Szwajcarii. Stanowi to świadectwo stanu wyjątkowego, jakim dla gospodarki i finansów jest wojna. ■

Literatura dodatkowa:

- J.K. Galbraith, *Pieniądz. Pochodzenie i losy*, Warszawa 1982;
 W. Morawski, *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Warszawa 2002;
 Z. Zawadzka, *Reforma walutowa z 1948 roku i jej wpływ na niemiecki sukces gospodarczy*, Warszawa 1992.

dr BARTOSZ DZIEWANOWSKI-STEFANIAŃCZYK,
 pracownik naukowy Centrum Badań Historycznych Polskiej Akademii Nauk w Berlinie

NAGRODY!

Wejdź na stronę www.mowiawieki.pl i weź udział w konkursie związanym z cyklem „Reformy pieniądza w Polsce i na świecie”.

Projekt realizowany z Narodowym Bankiem Polskim w ramach programu edukacji ekonomicznej

NBP

Narodowy Bank Polski